

KRUPPA TAMÁS*

Rómából Kolozsvárra. Antonio Possevino és Szántó Arator István tevékenysége Erdélyben**

Szántó Arator István, az első magyar jezsuiták egyike

Az alábbiakban két olyan jezsuita életútját szeretném röviden felvázolni, akiknek a tevékenysége különböző mértékben és módon érintkezett a Kolozsváron megalapított akadémia történetével, és a lehető legszorosabb kapcsolatban van azzal a szellemi háttérrel, illetve annak a szellemi/kulturális háttérnek a megteremtésével, amely egy ilyen intézmény megalapításához és működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Antonio Possevino és Szántó Arator István Erdélyi Fejedelemségbe kerülése elképzelhetetlen Báthory István nélkül. Az 1571-ben az erdélyi majd lengyel trónra lépő Báthory uralkodói programjának középpontjában a fejedelemség rekatolizációja és a török elleni háború állt. Az előbbi megvalósítása előtt a belpolitikai problémák rendezése után elhárult az utolsó akadály is. Ekkor, 1579-ben, hívta be a jezsuita rendet a fejedelemségbe. Ebben az időben a rendnek kevés magyar tagja volt, ezért az Erdélybe kerülők nagyobb része különböző nációhoz tartozott.

A magyar rendtagok kis száma miatt a működésük szempontjából három legfontosabb városban telepedtek meg, a fejedelemség fővárosában, Gyulafehérváron, ahol rezidenciát, Kolozsváron, Erdély legnagyobb városában, ahol kollégiumot alapítottak, és végül Váradon. Ide csupán egy missziót tudtak helyezni, mindazonáltal a város több szempontból kulcsfontosságú szerepet játszott. Nagyvárad nemcsak a Báthoryak kedvenc városa volt, hanem a legkedveltebb magyar szent, Szent László kultuszának központja, egyúttal búcsújáró hely, valamint itt volt Zsigmond király sírja. A három országrész találkozásánál fekvő település védte a Magyar Királyság felé vezető utakat, illetve gátolta a török hódoltság további terjeszkedését, tehát kiemelkedő stratégiai fontossággal is bírt. Végül, de nem utolsó sorban egy jelentős létszámú katolikus közösség is élt itt.¹

* Szegedi Tudományegyetem

** Készült az ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében a TKI támogatásával.

1 Nagyvárad kiemelt szerepéről lásd KRUPPA 2005, 945–968.

Az erdélyi misszióban részt vevő rendtagok között találjuk Szántó Arator Istvánt, aki a magyar jezsuiták első nemzedékéhez tartozott.² 1575-től kezdve a magyar zarándokok gyóntatójaként tevékenykedett Rómában, de neve elsősorban a római magyar papképzés céljából megalapított jezsuita intézménnyel, a Collegium Hungaricummal kapcsolatban ismert. Az intézmény felállítása/megalapítása sok érdeket sértett.³ Magyar gyóntatóként folytatott levelezése és a Collegium Hungaricum körüli küzdelmekben írott orációi nemcsak ezekre a küzdelmekre, hanem arra a szellemi közege is éles fényt vetnek, amely Szántó gondolkodását meghatározta.

Lássuk tehát először, hogy mit tudhatunk ifjúkoráról és iskoláiról! Előjáróinak adott válaszaiból kiderül, hogy Devecserben született és Pápa városában kezdett el tanulni,⁴ majd a nyitrai egyházmegyébe került. Pontosan nem nevezte meg továbbtanulásának színhelyeit, csak annyit árul el, hogy gyerekkora óta folyton tanult. Egy másik alkalommal azt állította, hogy a Társaságba való belépése előtt Magyarországon, Lengyelországban és Németországban tanult.⁵ A *studia litteraria*, amelyet a kérdésekre adott válaszaiban említ, feltehetően egyetemi tanulmányokat jelent, 1560-ban, a rendbe való belépése idején ugyanis már 21 éves. A rendbe való belépés gondolata saját bevallása szerint Rómában, a Collegium Germanicumban érett meg benne,⁶ ahová Bornemissza Pál nyitrai püspök jóvoltából érkezett. Innen újra a nyitrai egyházmegyébe került, amely az esztergomi káptalan mellett a katolikus egyház és szellemiség egyik utolsó védőbástyája volt. Ennyi állapítható meg a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Tény, hogy művelt ember volt, aki élete első 21 évében olyan helyeken tanult, amelyek a késő középkori magyarországi egyházi műveltség hagyományos központjai voltak, így a ferences rend obszerváns ágának dunántúli (Pápa),⁷ illetve a világi egyház török háborúkat és a reformáció viharait túlélte felvidéki (Nyitra, Nagyszombat) központjai, illetve a magyarországi peregrináció egyik késő középkori egyetemi központja (Krakkó). Korszerű humanista műveltséghez Krakkó mellett a rend iskoláiban jutott.⁸

Életútja Rómában kapcsolódott össze Báthory személyével, akinek lengyel királyválasztását élénk figyelemmel kísérte. Erre utalnak a királyhoz intézett rendkívül lelkes, érzelmetől túlfűtött levelei, amelyekből az is kiderül, hogy a királynak nagy tervei vannak a renddel, és hogy ebben kulcsszerepet szánt Szántónak. Ennek

2 Szántó életéről és tevékenységéről lásd FRAKNÓI 1887, 385–433, SZITTYAY 1994, 5–35. Erdélyi működéséről SZILÁGYI 2002, 255–292, és SZILÁGYI 2006, 131–141.

3 BITSKEY 1996, 48–49, olasz változata BITSKEY 19962, 33–43, KRUPPA 2015, 25–26. Aktáit lásd MAH I, passim.

4 MAH I, 183–184.

5 MAH I, 288.

6 MAH I, 184.

7 A pápai ferences kolostor fontosságát mutatja, hogy 1535-ben hittudományi főiskolát állítottak fel. MEZEI 2005, 220–221.

8 MAH I, 183–184, 287–288. Humanista műveltségére bizonyíték többek közt a Bonfinire és Aeneas Silvius Piccolomini munkáira történő hivatkozásai. MAH I, 663, 716.

központi eleme volt egy önálló magyar jezsuita papnevelő intézet, a Collegium Hungaricum felállítását Rómában, amely az erdélyi, kisebb részben a magyarországi katolicizmus megerősítését, a fejedelemség esetében mondhatjuk azt is, feltámasztását célozta volna. Mivel a királynak finoman szólva nem volt jó a viszonya a magyar királyi trónt birtokló Habsburgokkal, ezt az intézményt egy önálló magyar jezsuita rendtartomány keretében kívánta működtetni. Vagyis el akarta érni, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területe a jezsuita rend szervezetén belül külön rendtartományt kapjon. Ez első látásra egyszerű szervezeti kérdésnek tűnhet, amelyhez a politikának kevés köze van, valójában azonban ennek az ellenkezője igaz: Báthory nagyon népszerű volt a Magyar Királyságban, sokan benne látták a jövőendő nemzeti királyt. Ennek fényében érthető, hogy a Habsburgok nem szívesen láttak volna egy olyan papnevelő intézetet, amely egy későbbi önálló magyar rendtartomány alapját képezte volna, és amelynek támogatója és patrónusa nagy riválisuk volna. A kísérlet egyébként sértette a magyar klérus érdekeit is, amely nem nézte jó szemmel a rend előretörését.

Szántónak ugyan sikerült kieszközölni az alapító bullát a Collegium Hungaricumra, néhány hónappal később azonban a pápa úgy döntött, hogy az intézményt beolvasztja a Collegium Germanicumba, amely máig Collegium Germanicum et Hungaricum néven működik. Szántó minden eszközzel ellenállt, egyedül, pusztán a lengyel király távoli erkölcsi támogatását bírva: végül a szentatya a kiközösítés kilátásba helyezésével tiltotta meg, hogy az ügyben további lépéseket tegyen, vagy akár szóba hozza.

Varsóban azonban továbbra is számoltak vele: Báthory Andrea Caligari, az akkori lengyelországi pápai nuncius útján kieszközölte, hogy engedjék el Rómából Erdélybe.⁹ Szántó hat társával egyetemben 1580. február 20-án érkezett Kolozsvárra, ahol ekkorra már javában folyt a jezsuita kollégium építése a Farkas utcában, amely végül a következő év tavaszán fejeződött be. Szántó ebben az intézményben kezdett el tanítani, amelyet Báthory 1581. május 12-én Vilnában kibocsátott oklevelével alapított meg akadémiai ranggal.¹⁰ Ez azt jelentette, hogy az intézményt feljogosította a *baccalaureatus* a *magister* illetve a *doctor* címek adományozására. Szántó a humaniorákat tanította, egy levelében megjegyezte, hogy egyéb kötelezettségei, papi szolgálatai mellett hónapokig egyedül oktatta ezeket a tárgyakat, mivel nem álltak rendelkezésre magyarul értő kollégák.

Szántó az oktatás, a missziózás mellett számottevő irodalmi tevékenységet¹¹ is kifejtett, sőt emellett arra is jutott energiája, hogy a protestánsokkal szemben hitvitát folytasson. Az ő nevéhez fűződik a Báthory-korszak legnagyobb visszhangot kiváltó disputája, amelyet Váradon folytatott a kálvinista prédikátorokkal szemben.

9 Erdélyi tevékenységéről lásd SZILÁGYI 2002, 255–292.

10 VERESS 1906/3, 180–181, újabb kiadása MAH II, 112–118.

11 TÍMÁR 1930, 34–42, 161–174.

A helyszín nem volt ismeretlen számára: amikor Szántó társaival a fejedelemségbe érkezett, előjárói először Váradra irányították, amely egyszerre volt stratégiaileg rendkívül fontos erősség, mivel a három országrész találkozáspontjánál feküdt, egy nagy múltú püspökség székhelye és a Szent László kultusz központja, amely a források szerint 2–3 ezer főnyi katolikus népességgel rendelkezett. Ez erdélyi viszonyok között kiemelkedő volt. Szántó Váradban minden bizonnyal Magyarországon belüli regionális propugnaculumot látott. A vár és a város, illetve a vártartomány irányítását 1571-ben Báthory István bátyja, Kristóf vette át, aki tisztségét 1576-ig töltötte be, amikor erdélyi vajda lett, helyére pedig a lengyel király kipróbált híve, Ghiczy János került.

Báthory Kristóf megpróbálta megerősíteni a katolikus felekezet helyzetét, amelynek a váradi iskola és a Szent Egyed templom ellátására kiadott adománylevelei a bizonyítékok. Az egyik esetben az adományozás okaként saját vallásos áhítatát említette. Kristóf igyekezett erősíteni felekezete pozícióit.¹² Szántó tehát ebben a kiemelt fontosságú városban kezdte tevékenységét, amelyet azonban nemsokára Báthory Kristóf felszólítására el kellett hagynia, ugyanis fellépése a felekezeti megosztott városban olyan indulatokat szült protestáns oldalról, hogy a fejedelem a felekezeti békekéség érdekében tanácsosabbnak látta eltávolítását. Ez azonban nem jelentette a fejedelmi támogatás gyengülését, amelyet jelez, hogy néhány évvel később Szántó újra felbukkan a városban, ezúttal egy nagyszabású hitvita főszereplőjeként.

Előzményként annyit érdemes még megjegyezni, hogy a fentebb említett Ghiczy János főkapitány kálvinista volt, aki ennek ellenére előzékenyen fogadta a városban meglepődő jezsuitákat. Ennek oka nem meggyőződése, hanem a fejedelmi hatalom, illetve Báthory István lengyel király személye állt, aki a távolból is rajta tartotta a szemét kedvenc városán. A hatalom támogatását maguk mögött érezve a jezsuiták két iskola felállítását is tervbe vették. Az 1584-ben a városba látogató Campano lengyel provinciális nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Várad fekvése miatt kiválóan alkalmas a magyarországi terjeszkedésre is. Levelével a váradi katolikusok ügyét akarta előmozdítani, akik Claudio Acquaviva rendfőnököt arra kérték, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a király minél hamarabb alapítson kollégiumot a városban, amely már több mint húsz éve nélkülözte a papokat.¹³ Ez a lépés a kálvinisták pozícióit veszélyeztette: a protestánsokkal való szívélyes viszony tehát már az iskolaalapítási tervek miatt is csupán látszat volt. Ghiczy valószínűleg azért engedélyezte a két felekezet képviselőinek disputáját 1584 áprilisában, hogy demonstrálja a kálvinista felekezet erejét.

A hitvitával Szittyai Dénes foglalkozott, aki magyarra fordította Szántónak a disputáról beszámoló színes beszámolóját.¹⁴ A szöveg erőteljes biblikus színezettel ecseteli, ahogy Szántó báránként a farkasok között, illetve mint Krisztus a farizeusok

12 KRUPPA 2005, 938–949.

13 MAH II, 681–683, 688, 693–694, KRUPPA 2005, 949.

14 SZITTYAI 1923, 723–728.

között 3 egész napon át állta a rohamokat, amikor az állítólag 303 kálvinista prédikátor által összeállított 30 tézisre tételenként kezdett el válaszolni. A heves disputának Ghiczy közbelépése vetett véget, aki Báthory levelére hivatkozva berekesztette a disputát, megtilta egyúttal, hogy a jövőben ilyesféle szellemi párviadalokat rendezzenek. A kedélyek később sem nyugodtak meg Váradon, a felekezetek közti feszültség néhány évvel később, már a tizenöt éves háború idején, áldozatokat is követelő fegyveres erőszakba torkollott.¹⁵

Amellett, hogy milyen tárgyakat oktatott Szántó és milyen szellemi csatározást folytatott protestáns ellenlábasaival, legalább annyira fontos, hogy azt hogyan, milyen módon tette. A jezsuita intézményekben tanuló diákok konviktusban éltek, amelynek a mai megfelelője a kollégium (a 16. században ugyanis a szó magát a teljes jezsuita intézményt jelölte, nem pedig, ahogyan ma, a diákok lakhelyét), ezért természetes, hogy az intézményben, amely vallási felekezetre való tekintet nélkül mindenkit felvett, nem pusztán oktatás, hanem nevelés is folyt. Mivel Szántó esetében a véletlen vagy a szerencse jóvoltából bőséges levelezés maradt ránk, az utókorra, páratlan lehetőség adódik arra, hogy ezeken keresztül beletekintsünk egy 16. századi jezsuita tanár szellemi univerzumába. Miről árulkodnak tehát ezek az iratok?

Első Báthoryhoz írott levelei még Rómában keltek. Az általa rajongásig tisztelt, ám személyesen nem ismert király figyelmébe az Árpád-házi szent királyok és hercegek, István, Imre, László, illetve Korvin Mátyás példájának követését ajánlotta. Az Árpádok és a Hunyadiak a magyarok számára, így Szántó szemében is a nemzeti királyság eszméjét szimbolizálták, Báthorytól pedig Magyarország megszabadítását várta mind a Habsburg, mind az oszmán uralomtól. Ezt a vágyát, mint fentebb utaltam rá, a magyar nemesség tekintélyes része is osztotta.¹⁶

A nemzeti királyság gondolata sajátosan ötvöződött Szántó gondolatvilágában a Habsburg ellenességgel és az idegenellenességgel, főleg a németellenességgel. A pápához intézett orációjában, amelyet a római Collegium Hungaricum érdekében írt, arra kérte a szentatyát, hogy a magyar zarándokokat ne keverjék össze idegen nemzetekkel, különösen a németekkel, mert e két nemzet között természetből fakadó gyűlölet van, amely a két nép közti gyakori háborúk oka. Rómából való távozása, és nem sokkal Erdélybe kerülése után a lengyel előljárókkal is összetűzésbe keveredett.¹⁷ Báthory ugyanis, miután a Collegium Hungaricumot a Germanicumba olvastották, és kudarcba fulladt az önálló magyar jezsuita rendtartomány terve, úgy döntött, hogy a lengyel rendtartomány égisze alatt küld rendtagokat a fejedelemségbe, akiknek a segítsége nélkül a kolozsvári kollégiumot, illetve az akadémiát nem lehetett volna létrehozni.

A missziózó jezsuiták így természetesen lengyel irányítás alá kerültek. Bár Szántó Claudio Acquaviva rendfőnöknek írt leveleiben Jakub Wujek, lengyel rektor

15 A disputáról lásd KRUPPA 2005, 949–951, a későbbi felekezeti feszültségről uo. 963–964.

16 MAH I, 568.

17 MAH I, 647. KRUPPA 2015, 29–32.

tevékenységével szemben általános vádatat fogalmazott meg, kétség nem férhet hozzá, hogy a jezsuiták közti feszültség gyökere egyértelműen etnikai természetű volt. Szántó ugyanis a rendfőnököknek azt írta, hogy minden nemzet természetéből fakadóan csak a saját nemzetéhez tartozónak engedelmessé válik. Ugyanazt a frazeológiát használja tehát a lengyelek, mint korábban a németek ellen. Szerinte Erdélybe magyar előljárókat kell helyezni: mi lenne, tette föl a kérdést, ha Spanyolországban német, Itáliában lengyel lenne az előljáró?¹⁸

Szántónak a nemzeti királlyal és az idegenellenességgel szoros összefüggésben formálódott a történelemszemlélete is. Ahogy a protestáns kortársak, úgy természetesen ő is, katolikus oldalról feltette a kérdést, hogy mi az oka a magyar királyság bukásának, a mohácsi tragédiának, tehát hogyan engedhette Isten, hogy a török rabigájába hajtsa a magyar királyságot? Nem kívánok itt a protestáns oldallal foglalkozni, csupán a katolikkal és csupán Szántóval, aki Magyarország bukásának okát nem a magyarokban, hanem az eretnekségben és az idegen uralomban találta meg: első látásra nem tűnik túlságosan eredetinek. Az eretnekséget, vagy protestáns oldalról nézve a bálványimádást gyakran jelölték meg a bajok okozójaként.

Amiben Szántó szerintem igazából eredeti, hogy ő még az idegeneket is megjelölte, így végső soron a magyarokat részben mentesítette a bűnök alól, hisz mindkettő országhatáron kívül eső ok, tehát az eretnek magyarokat is az idegenek vezették tévútra, következésképpen bűnük sem olyan nagy, mint az idegeneké, akik a kereszténység védőbástyáját, illetve az allegorikus női alakban elképzelt Hungáriát rontották meg. Ugyanis a lutheránus eretnekség Németországból, a kálvinista Franciaországból, Miguel Serveto, az antirinitarizmus szellemi atyja pedig Spanyolországból érkezett. Mindezek tetejébe, a mohácsi csata után a magyarok hasztalan választottak legitim módon nemzeti uralkodót maguknak, Ferdinánd főherceg örökösödési jogára hivatkozva trónra lépett, amelynek következtében a magyarok két részre szakadtak. A pártoskodás, amelyet a magyarok toposzként hangoztatott alaptulajdonságaként könyveltek el, Szántó szemében tehát külső, idegen beavatkozás eredménye. Idézett levelében azt írja, hogy Mohács után a magyarok legitim módon nemzeti uralkodót választottak, Ferdinánd főherceg, a későbbi I. Ferdinánd magyar király azonban az örökösödési jogra hivatkozva ezt megakadályozta. Ezért a magyarok két részre szakadtak: az erdélyi magyarok (*ungari transylvanienses*), Szapolyai István halála után fiát, János Zsigmondot választották uruknak, mivel irtóztak a németektől (*quidam enim nomen germanorum abhorrentes*) és békében éltek a törökkel. A többiek viszont egészen 1568-ig kegyetlen háborút kényszerültek vívni ellenük csakis azért, mert egy idegen királyt választottak maguknak (I. Ferdinandra, illetve utódára, I. Miksára céloz).¹⁹ Ebből következik, hogy Szántó számára az ország igazi, legitim – és nemzeti – uralkodója Szapolyai János volt.

18 MAH II, 176–177.

19 MAH I, 723–724, KRUPPA 2015, 32.

Szántó patriotizmusának újabb izgalmas bizonyítéka volt az a terve, hogy megkeresi a magyarok őshazáját. 1606. február 16-án keltezett levelében olvashatjuk, hogy Ál Dmitrij cár hatalomra kerülése lehetőséget teremt arra, hogy megkeressék a magyarok őshazáját. Ez az ötlet akkor fogant benne, amikor még Báthory István megbízásából a Vatikáni Könyvtárban forrásokat másoltatott a magyar és lengyel történelemről.²⁰ Ekkor akadhatott a kezébe Ricardus leírása a Julianus barát-féle expedícióról. A domonkosokat IV. Béla magyar király küldte 1236-ban, hogy megkeressék a magyarok őshazáját. A jelentés a *Liber Censuum*ban őrződött meg, amelybe a pápaság legfontosabb jogai mellett a különösen fontosnak tartott információkat jegyezték fel.²¹

Az erdélyi fejedelemség szerepe Antonio Possevino tevékenységében

A Szántó szellemi univerzumába tett kitérő után kanyarodjunk vissza Kolozsvárra: két évvel az akadémia alapítólevelének kiállítása után újabb nagy jelentőségű királyi oklevél született. Báthory 1583. február 13-án a már meglévő jezsuita intézmények mellett egy újabbról, a Szentszékkal közösen fenntartandó kolozsvári szeminárium megalapításáról rendelkezett.²² Az alapítás beleilleszkedett abba a nagyívű tervbe, amely a kelet-európai régió, a pravoszláv világ áttérítését, tehát a keleti irányú missziót, valamint a protestánssá váló területek visszatérítését célozták. Ezt a pápai törekvést támogatta, illetve fejlesztette tovább Báthory ezzel az újabb alapítólevellel. A 80-as években kezdett kirajzolódni a kelet-európai térségben, a latin kereszténység végvidékén ezeknek a jezsuita irányítású, ám közös pápai/királyi alapítású intézményeknek a hálózata, amely a papképzés mellett a világiak nevelését és képzését volt hivatott biztosítani.²³ Ennek az iskolahálózatnak a rigai szeminárium volt a legészakibb, és az 1583-ban megalapított kolozsvári volt a legdélibb pontja. Ezen a ponton kapcsolódik történetünkbe Antonio Possevino, a másik jezsuita.²⁴

Szántótól teljesen eltérő pályát futott be, elég azt említenünk, hogy Possevino mantovai konvertált zsidó volt. 1581-ben, amikor Kolozsváron megalapították az akadémiát, került Báthory varsói udvarába: nem kis feladatot bízta rá. Közre kellett működnie az 1578-ban kitört lengyel-orosz háború lezárásában és a már a 70-es évek végén elkezdett, imént említett keleti irányú misszió folytatásában és felerősítésében.

20 MAH I, 672–673.

21 Szántó kivonatos levelét lásd JO I/2, 544–545. A Riccardo féle jelentésről MAH I, 627, illetve Kruppa 1994, 43–46. A Julianus, Plano Carpin és Rubruk útjainak beszámolóit és további jelentéseket illetve levelezést lásd GYÖRFFY 1986.

22 VERESS 1906/3, 184., újabb kiadását MAH II, 393–395, a bullát uo. 386–391.

23 BALÁZS–MONOK 1990.

24 Életről bőszéges bibliográfiával lásd https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-possevino_ (Dizionario-Biografico) (2022. 12. 27).

A jezsuita a pápai diplomáciai gyakorlatban egészen szokatlan módon külön követi utasítást kapott.²⁵

Possevino hamar elnyerte Báthory bizalmát, amelynek köszönhetően, de talán a pápa eredeti célja is ezt volt, a pápai és a varsói udvar afféle csúcspdipomatájaként négy évig ingázott Moszkva, Varsó, Velence, és Róma között, közben felkeresve a császári és főhercegi udvarokat Prágában és Bécsben, valamint a német-római birodalom fejedelmi udvarait.²⁶ A fentebb mondottakból is eléggé egyértelműen kiviláglik, hogy tevékenységében a hit és a politika rendkívül szorosan, szinte kibogozhatatlanul fonódott össze, neki tehát igen nagy gonddal kellett egyensúlyoznia e kettő között. A hit védelmére, megerősítésére és keleti terjesztésére vonatkozó terveket a legrészletesebben Possevino iratai alapján foglalhatjuk össze. Ezek szerint kétfajta iskolát állítottak volna fel. Az egyik típus a már említett jezsuita kollégium, amelyek egy részét Lengyelországban, az oroszoktól visszafoglalt Livóniában, valamint a meg- illetve visszatérítendő Erdélyben alapítottak volna meg. Az előbbieket az orosz területek, míg az utóbbi a román vajdaságok és a többi balkáni terület felé indítandó missziók számára szolgált volna bázisul. Az alapítások egy része meg is valósult, fenntartásukat a vonatkozó területek uralkodójának akarata, illetve a lengyel és a kolozsvári esetében Báthoryé tette lehetővé. Ezek nyitva álltak a protestáns és pravoszláv ifjak előtt is.

E mellett a Tridentinum szellemében külön hozták volna létre a püspöki szemináriumok rendszerét, de már kizárólag katolikus szülők gyermekei számára. Bár a kérdésben Possevino megengedőbb álláspontot foglalt el, a szemináriumokat ugyanis protestáns ifjak előtt is megnyitotta volna. Az első intézmény Bécsben alakult 1574-ben, amelyet az északi területeknek szánt braunsbergi, illetve az olmüci követett. A szemináriumok eme hálózatába illeszkedett bele a keleti területeknek szánt vilniusi, rigai és a többi északi, valamint 1583-tól természetesen a kolozsvári iskola, amelyet Possevino szándékai szerint további magyarországi alapítások követték volna.²⁷

Javasolta továbbá a jezsuita szemináriumok mintájára katonai kollégiumok alapítását, amelyekben a katolikus hitre való nevelés mellett az ifjakat a hadi tudományokra is oktatták volna. Az intézmény anyagi alapját a nemesség teremtette volna elő. Az intézményi hálózat kiépítését a keleti régió lengyel, illetve német katolikus telepésekkel való benépesítése egészítette volna ki: Dél-Erdélybe például Possevino nyelvi okokból (a románok miatt) valtellini olaszokat szánt.

1583-ban lehetősége támadt, hogy terveinek egy részét a gyakorlatban is kipróbálja: Báthory a kolozsvári pápai szeminárium megalapítása után rögtön Erdélybe küldte. Possevino kisebb kitérőket tett a Báthory birtokokra, sőt még Kovacsóczy

25 KRUPPA 2014, 41, 153.

26 Erről bőven lásd KRUPPA 2015, 41–121, 132–154.

27 BALÁZS–MONOK 1990, 7–8.

Farkas erdélyi kancellár megtérítésével is megpróbálkozott.²⁸ A váradi misszió megerősítése szintén ekkor történt, amelynek következménye a következő évben a már említett nagyváradai disputa lett. És ne feledkezzünk el arról sem, hogy a *Transilvania*²⁹ című művének kéziratával, amely a fejedelemségről készült színes panoráma, szintén ekkor készült el.³⁰

Hathetes magyarországi és erdélyi missziójának végpontja Kolozsvár volt, ahol megalkotta a szeminárium szervezeti szabályzatát és törvényeit. A vizitáció legmaradandóbb emléke a szemináriumi szabályzat mellett az említett *Transilvania* volt, amelyben összegezte missziójának tapasztalatait. A kötet Possevino szándékai szerint az olasz közvéleményt tájékoztatta volna egy távoli, egzotikus, az anyaszentegyház kebelébe visszatéríteni szándékozó országról, ugyanakkor adatgazdag pillanatfelvétel az erdélyi viszonyokról, pl. a fejedelemség népeiről, szokásairól, amely afféle „mit kell tudni” kézikönyvként szolgált volna. A kötet korrektúrapéldányát azonban a prágai császári udvarból érkező panaszok hatására, amelyek a jezsuita túlzott Báthory-pártiságát, illetve túlzottnak ítélt magyarbarátságát rótták fel, visszavonták a nyomdából és a levéltár mélyére süllyesztették. Possevinóra ugyanis éppen úgy hatott Báthory személyes varázsa, mint az őt személyesen nem is ismerő Szántóra. 1586 elején pedig haladéktalanul hazarendelték és végleg eltiltották a magyar ügyektől 1611-ben bekövetkezett haláláig.

A fenti rövid és vázlatos összefoglalásból vélhetően kiderül, hogy az a művelődési/oktatási és térítői program, amelyet Rómában, Gyulafehérváron, illetve Varsóban kidolgoztak, nem volt megvalósítható határozott és a jövőbe tekintő politikai szándék nélkül. Mindez azonban hasztalan, ha nincs mögötte vízió, amely áthatja azt az intézményrendszert, melynek élén az egyetem áll. A puszta kőbe szellemet kell lehelni, amihez munkások, oktatók kellenek, élet pedig majd a diákokkal költözik be a falak közé. Ez a két teljesen más világból érkezett és szocializálódott, más világban – tudniillik a nagypolitikában és a hétköznapi emberek között – tevékenykedő jezsuita a maga módján ennek a vízióknak a megvalósítása érdekében munkálkodott.

Bibliográfia

- BALÁZS Mihály – MONOK István (1990), *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai* Szeged (Peregrinatio Hungarorum 7).
- BALÁZS Mihály – MONOK István, (1992), *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*, TAR Ibolya (ford.), *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV*, Szeged, 37–101.

28 MAH II, 532.

29 VERESS 1916.

30 Erről bővebben KRUPPA 2002, 62–63.

- BITSKEY István (1996), *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest.
- BITSKEY István (1996²), *Il collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma.
- FRAKNÓI Vilmos (1887), Egy magyar jezsuita a XVI. században, *Katolikus Szemle* 1887, 385–433.
- JO Jezuita Okmánytár, I/1–2, *Magyarországot érintő iratok* (1995), BALÁZS Mihály–KRUPPA Tamás–LÁZÁR István Dávid–LUKÁCS László (s.a.r.), Szeged (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34).
- GYÖRFFY György (vál.) (1986), *Julianus barát és napkelet fölfedezése*, Budapest.
- KRUPPA Tamás (1994), *A jezsuiták és az őshaza*. in *De la umanism la luminism*, CHIOREAN Ioan (sub red.), Targu Mures, 43–46.
- KRUPPA Tamás (2014), *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, Budapest–Róma, (Collectanea Vaticana Hungariae II/5).
- KRUPPA Tamás (2002), Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében, *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 2002/1–4, 39–74.
- KRUPPA Tamás (2005), Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés és valláspolitikájában, *Századok* 2005/4, 945–968.
- KRUPPA Tamás (2015), *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*, Budapest, (Humanizmus és reformáció 36).
- MAH *Monumenta Antiquae Hungariae I–II* (1969, 1976), LUKÁCS, Ladislaus S.J. (ed.), Romae.
- MEZEI Zsolt (2005), *A pápai ferencesek története a XV–XVIII. században*, in *A ferences lelki-ség hatása az újkori Közép-Európa történetére, kultúrájára*, ÖZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.), Piliscsaba-Budapest, 216–227.
- PIERLING, Paul (ed.) (1887), *Bathory et Possevino. Documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec la slaves*, Paris.
- SZILÁGYI Csaba (2002), Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588), *Történelmi Szemle* 2002/1–2, 255–292.
- SZILÁGYI Csaba (2006), *Szántó Arator István mint a Missio Transylvanica szervezője*, in *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig (Művelődéstörténelmi műhely. Rend-történelmi konferenciák)*, SZILÁGYI Csaba (szerk.), Piliscsaba, 131–141.
- SZITTYAI Dénes (1994), Szántó (Arator) István SJ (1540–1612) élete és munkássága, *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 1994/ 3–4, 5–35.
- SZITTYAI Dénes (1923), *A nagyváradai disputa*, *Magyar Kultúra* 1923, 723–728.
- TÍMÁR Kálmán (1930), Szántó Arator István irodalmi tervei, *Irodalomtörténelmi Közlemények* 1930, 34–42, 161–174.

RÓMÁBÓL KOLOZSVÁRRA

VERESS Endre (1906), A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásig, 1603-ig, *Erdélyi Múzeum* 1906/3, 1. közlemény.

VERESS Endre (kiad.) (1916), *Antonio Possevino: Transilvania*, Budapest (Fontes Rerum Transylvanicarum III).